

Osmanlıların Coğrafya Ders Kitaplarında Kürtler ve Kürdistan

Bekir Biçer

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye
bekirbicer004@mail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 21.11.2019
Kabul: 28.05.2020
Yayın: 29.06.2020

Anahtar Kelimeler:

Coğrafya Kitabı,
Kürt,
Kürdistan,
Osmanlı Devleti,
Vatan.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine paralel olarak eğitim sisteminde köklü değişimler olmuştur. Eğitim faaliyetleri devletin görevi olmuş, Maârif Nezâreti kurulmuş ve ders kitapları hazırlanarak mekteplerde okutulmuştur. XIX. yüzyılın son çeyreğinde mekteplerde okutulan dersler arasında coğrafya dersleri de girmiştir. 1872 tarihinden başlamak üzere Mutlakîyet ve Meşrutîyet devrinde iki yüz civarında coğrafya ders kitabı yazılmıştır. Osmanlı Devleti; ders kitapları aracılığıyla Osmanlılık fikrini yerleştirmeyi ve Osmanlı birliğini sağlamayı amaçlamıştır. II. Meşrutîyet devrinde özellikle Balkan Savaşlarından sonra ise ders kitaplarında millî değerler ön plana çıkmaya başlamıştır.

Coğrafya kitaplarında coğrafi bilgiler yanında Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısı, din ve cemaatler, ekonomik faaliyetleri, sosyal yapısı ve kültürel özellikleri ile ilgili oldukça kapsamlı ve orijinal bilgiler mevcuttur. Kitaplarda Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan kavimlerin etnik yapısına da yer verilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin asli unsurlarından sayılan Kürtler hakkında önemli bilgiler vardır. Coğrafya kitapları ve coğrafya kitaplarında Kürt varlığı hakkında maalesef çok az bilimsel araştırma yapılmıştır. Kürtlerle ilgili yapılan araştırmaların bir kısmı ise ayrımcı, ırkçı özellikler taşıdığı için Kürtler ve Kürdistan hakkındaki bilgiler istismar aracı olarak kullanılmaktadır.

Bu makalede Osmanlı Devleti'nin son kırk yılında yazılan coğrafya kitapları incelenmiş ve bu kitaplardan Kürtler ve Kürdistan hakkında verilen bilgiler kronolojik olarak tespit edilmiştir. Kitaplardan sadece Kürtler ve Kürdistan hakkında verilen bilgiler seçilmiştir. Derlenen bu bilgilerin arasında, konu bütünlüğünü bozmamak için herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Makalenin sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu makalenin amacı bilgilerin bağlamından kopararak istismar edilmesine engel olmaktır.

Kurds and Kurdistan in the Ottoman Geography Schoolbooks

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 21.11.2019
Accepted: 28.05.2020
Published: 29.06.2020

Keywords:

Geography Books,
Kurds,
Kurdistan,
Ottoman Empire,
Homeland.

There had been drastic changes in the education system of the Ottomans in parallel with their modernization process. Education became the responsibility of the state, Maârif Nezâreti was founded and schoolbooks were prepared and studied at schools. At the last quarter of the 19th century, geography joined the lessons that were studied in schools. From 1872 on, about two hundred books were written during the age of Mutlakîyet and Meşrutîyet. Ottoman Empire aimed to plant in the idea of Ottomanism and maintain the Ottoman union via schoolbooks. At the period of Meşrutîyet, especially after the Balkan Wars, national values were highlighted in schoolbooks.

Geography books, along with geographic information, contained comprehensive and original information about the political and social structure, religion and cults, economic activities, and cultural features of the Ottoman Empire. Furthermore, the ethnic structure of the peoples that made up the Ottoman Empire also mentioned in the books. In this context, there is crucial information on Kurds who are considered as one of the substantive elements of the Ottoman Empire. Unfortunately, a scarce amount of scientific research has been done on geography books and the existence of Kurds in geography books. Due to the fact that some of the research that was executed about the Kurdish people contains discriminative and racist elements, the information about Kurds and Kurdistan is used as a means of exploitation.

In this article, the geography books written in the last 40 years of the Ottoman Empire have been studied, and the information obtained from these books about Kurds and Kurdistan has been chronologically identified. Only the information about Kurds and Kurdistan has been selected from the said books. In order not to disrupt the integrity of the context, no explanation has been made. At the conclusion section of the article, there is a general evaluation. The purpose of this article is to prevent this information from being taken out of context and misused.

Atıf/Citation: Biçer, B. (2020). Tuğrul Bey'in mutasavvıflarla ilişkileri, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(1), 56-75.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, "Çökmekte olan Osmanlı Devleti'ni ancak eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır" görüşü yaygınlaşmış ve bu görüş, toplumun eğitim ve öğretime önem vermesine sebep olmuştur. Osmanlıların savaşlarda sürekli yenilgiler alması ve zayıflamasına rağmen koca imparatorluk, sanki yeniden kurulacakmış gibi coğrafya alanında iki yüz civarında Osmanlı coğrafyası kitabı yazılmıştır. Kaybedilen hiçbir toprak parçası unutulmamış, kaybedilen yerler için 'eskiden bizimdi' veya 'şimdi müstemleke' veya 'geçici olarak terk edildi ama alınacak' ifadeleri kullanılmıştır.

Yazarlara göre Osmanlılar döneminde imparatorluk topraklarını bir arada tutan ortak bağ padişaha duyulan sadakattir. Toprak padişahın mülküdür. Osmanlı Devleti'nin resmi adı Devlet-i Âli Osman, bu devletin toprakları ise Memâlik-i Osmâniye, Memâlik-i Şâhâne veya Memâlik-i Mahrusa-i Şâhâne'dir. Anadolu ise Anadolu-yu Şâhane'dir. Yani Osmanlı Devleti ülke ve bölge adlandırılmasında veya eyalet kurulmasında bölgeleri padişah / Osmanlı merkezli bir isim tercih etmiş, bölgelerde etnik veya siyasi yapısına göre isimlendirme yapmamıştır Türkiye için 'Küçük Asya', 'Anadolu' ve 'Anadolu-yu Şâhane' adı kullanılmıştır. XIX. yüzyılda Mısır'da basılan Arapça bir coğrafya kitabı Türkiye ismini kullanmıştır. Coğrafya kitaplarında Türkiye ismi daha çok XX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Çok az yazar Türkiye ismini kullanmıştır. Hatta Cumhuriyetin ilk yıllarında bile Türkiye ismi kullanılmamış ve daha çok Anadolu ismi tercih edilmiştir.

Mutlâkiyet devrinde devletin varlığı ve bağımsızlığı ancak sultana bağlı olarak sağlanmaya çalışılmıştır. Coğrafi mekânlar, kavramlar ve coğrafi bilgilerin yorumları, Coğrafyayı tanıtmak için verilen tarihi bilgiler yani tarihi coğrafya hep Osmanlı- İslam kültürünü yerleştirme amacı taşımıştır. Özellikle II. Meşrutiyet devrinde vatan kavramı daha çok vurgulanmış ve vatanın bütünlüğü ve vatan sevgisi kazandırmak coğrafya dersinin temel amacı haline gelmiştir.

Yazarlar kitaplarına Allah'a hamd, resulüne salat ve selamdan sonra padişaha dua ve teşekkür ile başlamıştır. Coğrafya nedir, coğrafya çeşitleri, coğrafyanın konusu, dünyanın şekli, hareketleri, kıtalar, okyanuslar, iklimler, mevsimler gibi coğrafya ilmine ait genel bilgiler verildikten sonra Osmanlı coğrafyasına geçilmiştir. Genel olarak Osmanlı coğrafyası, 'Avrupa-yı Osmâni', 'Asya-yı Osmâni' ve 'Afrika-yı Osmâni' şeklinde üçe ayrılarak incelenmiştir.

Kitapların yazılış şekli, içindekiler, konuların önceliği sonralığı farklıdır. Yazımda uyulması gereken kurallar yok gibidir. Her yazar, kendi bilgisine ve kapasitesine göre kitap yazmıştır. Kitapların dili, dönemine göre oldukça sade olup açık ve anlaşılır bir üslupla yazılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, bilgileri kontrol edecek bir kurum yoktur. Bazı yazarlar batılı eserleri alıp kaynak vermeden kullanmıştır. Bazıları mekân isimlerini, Türkçe ve Fransızca olarak birlikte yazmıştır. Yazarlar, bilgi aktarırken kaynak verme ihtiyacını hissetmemiş çoğu kez önceki bilgiler aynen tekrar edilmiştir. Yazarlara göre Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımına ait bilgiler yeterli olmadığı ve istatistik ilmi doğmadığı için özellikle nüfusla ilgili bilgiler tahmini olarak verilmiştir.

Ders kitapları, devletin eğitim politikasını, eğitim felsefesini, dünya görüşünü en iyi açıklayan malzemelerdir. Çünkü iktidarlar yeni kuşaklara amaç ve ideallerini en iyi şekilde ders kitapları aracılığıyla verebilirler. Osmanlı Devleti, halkların etnik kökenleri, dinleri, kültürleri ve sahip oldukları vatanlarını anlatma ve ifade etme konusunda çok hoşgörülü olmuştur. Ders kitaplarında halkların tarih ve kimliklerini inkâr veya saptırma gibi bir teşebbüs görülmemiştir. İmparatorluğu oluşturan her kavim ve din mensuplarının din ve kültürleri ders kitaplarında yer almıştır. Mesela

Lazların yaşadığı bölge Lazistan, Tatarların bölgesi Tataristan, Kürtlerin yaşadığı bölgeler ise Kürdistan olarak kabul edilmiştir.

Yazarlar, Osmanlı coğrafyasını kendi anlayış ve birikimlerine göre anlatmıştır. Coğrafi bölge ve mekanların isimlendirilmesinde standart bir ölçü yoktur. Mesela Anadolu'nun sınırlarını tespitinde çok farklı bir yol takip edilmiştir. Bir kısım coğrafya kitapları Anadolu'yu tanıtırken, Anadolu'nun doğu sınırlarını Fırat Nehri olarak belirlemiş ve Fırat Nehri'nin öbür tarafını Kürdistan olarak göstermiştir.

Bu makalede Coğrafya Ders Kitaplarında Kürtler ve Kürdistan hakkında verilen bilgiler incelenecektir. Coğrafya kitaplarından sadece, Kürtler ve Kürdistan ile ilgili bölümler seçilmiştir. Bu sebeple makale derleme niteliği taşımış ve metinsel bütünlük sağlanamamıştır. Coğrafya kitapları Kürt coğrafyası olarak nereleri kabul etmiştir, Kürdistan ismi nereler için ve hangi anlamda kullanılmıştır, yazarların Kürtler hakkındaki bilgi ve kanaatleri nelerdir, Osmanlı birliğini sağlamada Kürtlerin ne rolü olmuştur gibi soruların cevabı aranmıştır. Ama en çok coğrafya ders kitabı yazarları, Kürdistan adını nereler için ve hangi anlamda kullanmıştır, sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır. Zira bu soruya doğru cevap bulunursa Kürdistan ile ilgili tartışmalar istismar alanı olmaktan çıkacak ve mevcut sorunların çözümü daha soğukkanlı olarak ele alınabilecektir. Metinlerdeki bilgilerin aslına sadık kalınmış kitaplardaki yazım ve bilgi hataları düzeltilmiştir. Bu girişten sonra ders kitaplarında Kürtler ve Kürdistan hakkında verilen bilgilere geçebiliriz.

Ahmed Cevad, *Mâlumati'l- Kâfiye fi- Memâliki'l- Osmâniye*, İstanbul 1289 / 1872.

“Hint - Avrupa nesli, biri Asya şubesi olup beş milleti kapsar. Birincisi Hintliler, İkincisi Tâcıklar yahut Farşlılar, Üçüncüsü Afganlılar, Dördüncüsü Kürtler ve Beşincisi Ermenilerdir”. S. 14, 15. “Kürtler, Kürdistan dağları ahâlisi olup ziyadesiyle esmerdirler”. S. 16. “Kürt lisanı, Fars lisanının bir şubesidir. Afgan lisanı, Beluç lisanı, Kürt lisanı, Ermeni lisanı ve Avest lisanı dahi Fars lisanının şubeleridir”. S. 25, 26.

Enderûnî Hafız Abdullatif Efendi, *Zübdeti'l- Coğrafya*, İstanbul 1289 /1872.

“Diyarbakir vilâyeti, Anadolu-yu Şâhane'ye dâhil olan vilâyetlerden yedincisi Diyarbakir vilâyeti olup kuzeyde Erzurum, doğuda Acem, Güneyde Araf¹ batıda Halep ve Sivas vilâyetleriyle çevrili olup Kürdistan deniliyor ki baş vilâyeti Dicle nehri kenarında kurulan Diyarbakir şehridir”. S. 85.

“Mâmuretü'l-aziz ahâlisi İslam olup çoğunluğu Şâfiî ve lisanları da Arapçadan galat (bozma) olarak Kürt ve saire lisanları olup 75.000 nüfusa ulaşırlar. Erzurum ahâlisi üç millettendir yani Türk, Kürt ve Gürcü milletleri bulunur. Halkı İslam ve Hristiyan'dır”. S. 85.

Ahmed Rifat Efendi, *Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafıyye*, İstanbul 1299/1881.

“Kürd, Asyâ'da bir kavim olup Dicle'nin doğusunda vâki dağlarda ve Van ve Urûmiye göllerinin güneyinde sâkindirler. Memleketlerine kendi namlarına nisbetle “Kürdistan” ismi verilir. Bunlar çabuk ve cesur olmakla beraber daima hür yaşarlar. Bugün Kürtlerin bir kısmı Osmanlı ve kısmı da Aceme tâbi olarak yaşar. Ekseriya Sünnî mezhebi ve bazıları Şîî ve Nastûrîdir. Bunların kadim Keldânî ve Partlara mensup olduğu zann olunur”. c. VI, s. 77.

“Osmanlı Kürdistan'ı; Ermenistan, el-Cezîre, Irâk-ı Arab ve Acemistan arasındadır. Şehrîzor ve Musul vilâyetleriyle Bağdat vilâyeti'nin bir kısmını teşkil eder. Üç yüz elli bin tahmin olunan ahâlisi, her ne kadar ekseriya cehalet ve bilgisizlik içinde ve bedevi yani göçebe halde yaşıyor iseler de cesur ve kanâatkârdır ve misafirperverliklerine diyecek yoktur.

¹ Araf ismi ile neresi kast edildiği anlaşılamamıştır.

Kürtler bir aralık Osmanlı Devleti'nin bazı vergilerini kabulde tereddüt eylediklerinden 1845 tarihinde Müşir Osman Paşa epeyce bir kuvvet ile Kürdistan'a gönderilmiş idi. Osman Paşa, biraz tazyik ve ufak tefek muhârebelerden sonra birinci reisleri Bedirhân Beğ'i yakınları, akrabalarıyla beraber tutup İstanbul'a göndermekle o tereddüt dahi bertaraf oldu. Ve Bedirhan Beg ve yakınları maaş tahsisıyla Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde iskân edildi". c. VI, s. 77.

Kürdistan-ı Acemî, Acemistan'da Azerbâycan, Irâk-ı Acem, Hûzistan ve Kürdistan-ı Osmânî ile sınırlı bir eyalettir. Dört yüz bin nüfusa sahip olup başkenti Kirmânşâh'dır". c. VI, s. 78.

Hüseyin Hüsni, *İcmal-i Coğrafya (Malumât-ı Umûmiye)*, İstanbul 1300 / 1882.

"Osmanlı Asya'sı denilen Anadolu ile Arabistan yarımadaalarında bulunan Osmanlı Devleti'nin bütün Küçük Asya ile Kürdistan'ın büyük bir kısmını, Suriye ile el-Cezire ve Irak'ı kapsadığı halde İran'a kadar uzanır. Osmanlı Asya'sında yaşayan bütün ahâli 16.500 000 kişi kadardır. Bu ahâli başlıca Türk, Arap, Kürt, Laz, Çerkez, Keldâni, Yahudi, Çingene vs nesillere ayrılmıştır". S. 158.

"Kürdistan mıntıkası, şarkta yer alan Kürdistan birçok dağ yığınlarından ibarettir. Kürdistan kıtası sekiz vilâyete ayrılmıştır. Erzurum, Van, Bitlis, Dersim, Mâmuretü'l-aziz (Elazığ), Diyarbekir, Musul ve Hakkâri'dir". S. 161.

Ahmed Hamdi, *Usûl-i Coğrafya-yı Sağır*, İstanbul 1301/ 1883.

"Dersim vilâyeti, kuzey ve doğuda Erzurum, güney ve batıda Mâmuretü'l- aziz vilâyetleri ile çevrili olup Dersim ve Mazgirt nam sancaklardan ibaret, Kürdistan diyarında ehemmiyeti mevkisine nazaran yeni teşkil olunmuştur. İdare merkezi 15.000 kadar nüfusa sahip Hozat kasabasıdır". S. 148.

Hüsrev, *Memâliki Osmâniye'nin Coğrafya-yı Ticârisi*, İstanbul 1302 /1884.

"Devlet-i Osmâniye'nin cümle arazisi 5489000 km dir. Nüfusu 49.000000 dur. İşte 49 milyon, nüfusun yarısı Türk, kalanı Arap, Ermeni, Rum, Bulgar, Yahûdi, Süryâni, Keldâni, Kürt, Arnavut, Laz, Çerkez, Gürcü ve Tatardan ibarettir". S. 7.

Jan Lapid, *Muhtasar Coğrafya'yı Osmâni*, Mütercimler M. Zeki - M. Kazım, Kostantiniyye 1304 /1886.

"Tarihi açıdan Osmanlı Asya'sı altı kısma ayrılır:

1-Karaman Havâlisiyle Anadolu nâmı diğerle Küçük Asya,

2-Kürdistan,

3-El- Cezire,

4-Irak-ı Arap,

5-Suriye,

6-Arabistan. S. 32.

"Kürdistan genellikle dağlık bir bölgedir ki ekseriya dağları dahi uçurumludur. Dağların yanlarında had ve hesapsız davar sürülerinin güdülmesine mahsus geniş meralar bulunur". S. 38.

Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufasssal, Memâlik-i Devlet-i Osmâniye*, Kostantiniyye 1304 / 1886.

"Küçük Asya'da diyânet; hâkim olan muvahhide ehl-i İslam (Allah kıyamete kadar sayılarını artırsın) olup mezhepleri Hanefi'dir. Kıtanın içeri bölgelerinde dağlık taraflarında göçebe yaşayan bazı Şii Kürtler de vardır. Erzurum Vilâyeti, Anadolu-yu Şâhane'nin kuzey doğusunda yer alan Küçük

Asya'nın bir parçasıyla kısmen Yukarı Kürdistan'dan ibarettir". S. 181. "Bayezıd ahâlisi ekseriya aşiretlerden oluşmuştur. Aşiretler kilim, halı, seccade dokurlar". S. 204.

"El- Cezire, Asuriye ve Kürdistan:

"Diyarbakir Vilâyeti, Kürdistan'ın bir parçasıdır. Diyarbakir'in eski (kadim) ismi Amed olup Bekir b. Vail'in istilasından sonra Diyarbakir denildi. Serhat sınırında yahut Cezire'nin nihayetinde vâki olduğu için Araplar Amed nâmıyla yâd eylediler. Amed-i Sevda (kara) dahi derler ki böyle isim konulmasının sebebi binalarının kara taştan olmasındandır.

Şehrin ahâlisi resmi lisan olarak Osmanlıca konuşur. Karışımlar yoluyla ekseriyeti Kürt, bazıları Arap lisanlarına dahi âşinâdır. Şehrin haricinde bulunan ahâli umumen Kürt ve Araplaşmış aşiretlerdir. Mardin ahâlisi Umûmiyetle Arap lisanı üzere konuşur, ekserisi Türkçe dahi bilir, aşiretlerden gayri olarak köylerde bulunan ahâli hep Kürt'tür.

Diyarbakir haricinde bulunan ahâlinin Kürt ve Araplaşmış aşiretlerden olduğu malumdur. Kürtlerin asabiyetinde ihtilaf vâki olup İbn Haldun'un yazdığı gibi sahih olan; Kürtler, Fars kavmindendir. Kürtler pek cesur ve bahâdır olurlar. Araplaşmış aşiretler ise kendilerini Rebia'ya nispet ederler. Kürtler ve Araplaşmış tâifeler ikram ve cömertlikte çok meşhurdurlar. Geçim kaynakları noksan olduğu sebeple kanaatkâr olduklarından gıdaları süt ve yoğurttur.

Kürtlerde ittifak bulunmayıp aralarında daima nifak vardır. Her biri haddizatında cesaretine güvenerek yekdiğerine boyun eğmezler. İttifaksızlıklarının sebebini tarihte şöyle okuduk. "Kürt emirlerin önde gelenlerinden Oğuzhan adındaki zat Hz Resul'ün peygamberliğini haber aldığı zaman Buğduz adındaki Kürt ile gitti, peygamberimize saygılarını sundu ve hediyeler takdim etti. Buğduz, huşu ve edeb ile huzura dâhil oldu. Hz. Peygamber onu gördü. O, çirkin görünüşlü, kaba birisi idi. Aslı soruldu, Kürt taifesinden olduğunu beyan edince "Peygamber efendimiz: "Allah'ım onları ittifak üzere kılma çünkü onların ittifakı dünyanın harap olmasına sebep olur" buyurmuştur. S. 362.

"Kürtlerin çoğu ehl-i sünnet cemaatindedir. Yalnız bir azı Emevi Devleti zamanında Şam tarafına gitmiş, oradan garip bir mezhep alarak dönüşlerinde mezheplerinden bir kısmını nakl ederek bir kısmı hala onunla kalmıştır. Bunlara Yezidi deniliyor. Mezheplerini Şeyh Adiy'e nispet ederler. Adiy tarafından ellerinde bir kitap dahi var imiş. Halbuki şeyh, o kitabın içeriğinden ve Yezidilerin kendi hakkındaki vehimlerinden uzaktır. Hülâsa mezhepleri Ehl-i Beyt'e buğz ve düşmanlık etmek, şeytana tapılmaktadır. Neuzü billah.

Bu kısımdan buralarda yerleşik ahâli pek azdır. Bunlardan Musul Vilâyeti'nin Sincar kazasında hayli ahâli vardır. Kürtlerden bir kavim dahi vardır ki vilâyette o da pek az olup birkaç köyde sâkin olurlar. Safevi hükümetinin bıraktığı mezhebe yakın bir yola sapmışlardır. Onlara Türkmen deniyor.

Kürt ahâlinin çoğu dindar, Müslüman olup Kürt ve Zaza olmak üzere iki gruba ayrılır. Zazaların lisanı dahi Kürtçe ise de ekseri lügatta ihtilaf eder. Zaza lisânı, lisan-ı Fârisi'den galattır (bozmadır). Şu kadar ki birçok garip lugatlarla karışım olmuştur. Kürtlerin cesaretinden bahsetmiştik. Rüstem-i Zal, Behram Çubin, Çehmegin, Şirin'e aşık olan Ferhat bunlardandır. İlim ve diyanet sahibi olduklarını söylemiştik. Nice nice te'lif sahibi ve fakih olarak namları Diyarbakir'e nispet olunan ulema ve fukâha bu kavimdedir. Devlet-i Aliyye'de vezâret mansıplarına bu kavimden nail olmuşları sayabiliriz ki bunlar devletin değişik kademelerinde fedakarca hizmet etmiştir. Bir kısmı ise fâzıl ve kemâli tasdik ettiren makbul eserleri ve hünerleri vardır". S. 361, 363.

"Dersim Vilâyeti; Kürdistan'ın bir parçasından ibarettir. Hozat Vilâyeti ahâlisi umumen Kürt taifesinden ibarettir. Ovacık ve Düzyak kazalarının arazisi verimli olup vilâyetin ve ezcümle Kürtlerin gıda ve iaşelerine bu arazi hizmet eder.

Bitlis Vilâyeti Kürdistan'ın bir kıtasından ibarettir. Van Vilâyeti, Kürdistan'ın bir kısmından ibarettir. Hakkâri Vilâyeti Kürdistan'ın bir cüz'ünden oluşmuştur. Musul Vilâyeti Kürdistan'ın bir kıtasından (Kısmen Cezire ile Asuriye'den) ibarettir.

Kürtlerin asabiyetinde (etnik kökeninde) ihtilaf vardır. Dahhâk-ı Mâri diye bilinen meşhur hükümdarın omuzlarında türeyip İblis'in talimi üzere günde iki nefer insan çocuğu ile rahat yaşayan iki hayvan-ı acâibin kurbanı olmamak için dağ ve sahraya bıraktıkları erkek ve kız çocuklarının büyüüp yekdiğeriyle evlenmesinden Kürt nesli türemiş ve çoğalmıştır. Hatta lisanları kendilerine mahsus ve karışık düzme bir şey olduğu rivayet olunuyorsa da, sahih olan; Kürtlerin Fars kavminden doğduğu ve lisanları dahi Fars lisanından galat olarak ancak garip lugatlarla birleşmiş ve karışmış olduğudur.

Kürtler yaratılıştan cesur ve bahâdır olurlar. Rustem b. Zal, Behram b. Çubin, Şirin'in aşığı Ferhad, Eyyubi meliklerinden Selahaddin gibi bunlarda nice nice kahramanlar yetişmiştir. Mezhepçe ehl-i sünnet ve dindar olup yalnız % 1 derecesinde o da bazı köylerde Yezidi mülhit (sapık) bulunur. Yezidilerin bir miktarı da Sincar dağ ve ovalarında yaşarlar. Bunların âyini güneş doğma esnasında yani güneş fevkalâde zuhur ettiğinde üç rekât namaz kılarlar. Ve bunun gibi sünnet dahi aralarında yayılmıştır. Yukarı Kürdistan'da Fars diline benzeyen ve garip olan Kürtçeyle konuşulur". S. 374 - 389.

Mehmed Bedreddin, *Telhîs-i Coğrafya*, İstanbul 1304/1887.

"Asya-yı Osmânî'nin kuzeydoğusunda yer alan Kürdistan kısmı sekiz vilâyete ayrılmıştır". S. 54.

Muhammed Reşad, *Kitabu'd- Durûsu Coğrafiyye*, Birinci baskı, Bulak, Mısır, 1889.

"Asya Türkiye'sindeki Osmanlı Devleti'nin vilâyetleri on dokuza ayrılmıştır. Bunlardan dokuz tanesi Anadolu'dadır. Bunlar Ermeniye, Erzurum, Bitlis, Mâmuretü'l-aziz, Kürdistan, Diyarbekir, Musul.". S. 93, 96.

1-Küçük Asya; Anadolu, Araplar buraya Bilâdü'r-Rum derler. Sınırları Karadeniz, Boğazlar, Ermeniye, Kürt dağları, Şam ve Akdeniz tarafından çevrilmiştir.

2-Osmanlı Ermenistan'ı, eski Ermeni memleketinin yarısıdır. Karadeniz, Çerkez beldeleri, Fars beldeleri, güneyde Kürt dağları ve batıda Anadolu ile çevrilidir.

3-Kürdistan, kuzeyde Ermenistan, doğuda İran, güneyde el-Cezire, Şam ve Anadolu ile çevrilidir". S. 96, 103.

Ahmet Cemal, *Coğrafya-yı Osmâni*, İstanbul 1311 /1893.

Osmanlı toprakları üç kısma ayrılır:

A-Avrupa-yı Osmâni,

B-Asya-yı Osmâni (Kürdistan Kıtasında Bulunan Vilâyât-ı Şâhâne)

C-Afrika-yı Osmâni.

"Asya-yı Osmânî, Anadolu, Kürdistan, el-Cezîre-İrâk ve Ahsâ, Sûriye-Filistîn, Adalar, Hicâz-Yemen nâmlarıyla altı büyük kısma taksim olduğu gibi adı geçen kısımların her biri de birtakım vilâyetleri kapsar. Kürdistan; Anadolu'nun doğusunda Acemistan hududuna kadar olan araziye denir". S. 92.

“Diyarbakir, ahâlisinin ekserisi Türkçe konuştukları gibi bazıları dahi Kürtçe ve Arapça bilirler. Şehrin dışında yaşayan ahâli bütünüyle Kürt’tür”. S. 144.

“Kürdistan Kıtasında Bulunan Vilâyât-ı Şâhâne” başlığı altında Kürdistan’ın idarî taksimatı yapılmaktadır. Buna göre Kürdistan altı vilâyet ve bir müstakil sancaktan oluşmaktadır: Erzurum, Mâmuretü’l-aziz, Diyarbakir, Bitlis, Van, Musul vilâyetleri ve Müstakil Zor Sancağı.

Kürtler; Osmanlı Asya’sının kuzeydoğu tarafında bulunan Erzurum, Mâmuretü’l-aziz, Bitlis, Diyarbakir, Van, Musul vilâyetlerinin ahâlisi olup bu dağlık araziye vatan edinmişlerdir. Kürtler yaratılış olarak cesur, yiğit bir kavim olup cömert ve ikram edici olmalarından başka ev sahipliği ve misafirperverlik adetlerine hala uyarak misafirlerini çokça saygı ve memnuniyetle kabul ederler. Kürtler ve aşiretleri, ziraatla uğraşır; koyun, deve, kısrak gibi hayvanlar yetiştirip kazancıyla geçinirler. Kürtlerin geçim kaynakları bu ikisidir. Evlerinin yiyecek ve giyecek ihtiyacını mümkün oldukça kendi tarımlarıyla ve besledikleri hayvanların yün, yağ ve benzerlerinden temine çalışırlar. İhtiyaçları için gerekmedikçe dışarıya başvurmamak asli adetlerindedir.

Kürtlerin çadırda oturan göçebe kısmı senenin her dönemini çeşitli yaylak ve kışlaklarda geçirirler. Bu yörede “Koçer” denilen bu insanlar tarımla uğraşıp bir yere bağlı olamazlar. Kürtler, istirahatı biraz düşkün olduklarından servet ve geçimleri sınırlı kalmıştır. Servetleri çoğunlukla at, silah ve hayvanlardan ibarettir.

Kürtlerden Osmanlı Devleti’ne çeşitli hizmetlerde bulunarak yüksek makam ve rütbelere ulaşanlar da çoktur. Bugün devletçe en seçkin kurumlardan olan Hamidiye Süvari Alaylarının bir kısmı cesur Kürt kavminden meydana getirildiğinden birçok Kürt, Padişah hazretlerinin kıymetine nail olmuştur. Kürt kabilelerinden nüfusu fazla olanlar aşiretlerinin ismiyle ve fertleri nispeten az olanlar buldukları yerler ile adlandırılır.

Kasabalardaki Kürt kadınları yemek yapmak, dikiş ve el işleri gibi kadınca görevler ile meşgul olur. Aşiret ve köylü kadınları ise koyun sağmak, dağlardan mazi ve kitre toplamak, kasabaya yoğurt, peynir, odun ve benzeri şeyleri götürüp nakit veya hububat ile takas etmek, kilim vesaire dokumak ve benzeri işlerle meşgul olup ırz ve namuslarına tam olarak sahip ve itaatkârdırlar. Hallerine kanaatkâr olup her türlü zorluğa tahammül ederek kocalarının rızasından zerre kadar çıkmazlar. Gösteriş ve süslenmeye de düşkün değildirler. Aşiret kadınları kocalarından fazla çalışıp çabalayarak ailenin geçimi konusunda ortaklığa kadar her türlü yardımcılık vazifesini hakkıyla yerine getirirler.

Kürdistan’da bulunan aşiretlerin en meşhuru ve nüfuzlusu Caf Aşiretidir. Bu aşiretin her takımının bir reisi olup hepsinin reisi de Osmanlı Devleti tarafından seçilip tayin edilir. Caflıların çoğunluğu Müslüman olup Şâfi mezhebindedirler. Kısmen iyi ve kötüyü fark etmez derecede cahil ve birbirlerinin mülklerini çalmaya pek meyillidirler. En cesur takımı Roğzadi olup hepsinin dili Kürtçedir. Caflıların yüz ellide biri okur ve okuyanların da beşte biri Farsça yazabilir. Çoğunlukla Caflılar Veys (veya Vis) mahlasını kullanırlar. Yemekleri buğday ve arpa ekmeği, buğdaydan yarma, yoğurt, peynir ve keşektir. Reisleri dışında giydikleri elbise Süleymaniye ve Şehrizer’ın yerli bezinden üretilen don, gömlek entari ve üzerine de kendilerinin yünden yaptıkları feracedir. Caf Aşireti Diyala Vadisi’nde yerleşiktir. Caflılarda başka Süleymaniye sancağı içinde yazın dağlarda kışın Süleymaniye’nin yarım saat uzağındaki Tancerud Nehri kenarıyla Bazyan kasabasında ve Süleymaniye civarındaki çöllerde yerleşik pek çok aşiret vardır. Aşiret mensupları kendi reislerinin emirlerinden dışarı asla çıkamazlar ve reislerine adeta köle gibi hizmet ederler.” S. 234, 237.

Hüseyin Hüsnü, *Taksimât-ı Devli ve Müstağmirat-ı Millî Hâvi Umûmi Coğrafya- (Muhtasar Coğrafya-yı Osmâni)* Dersaâdet 1312 / 1894.

“Kürdistan kıtası; bu kıta beş vilâyete bölünmüştür. Bunlardan birincisi Erzurum, İkincisi Van Vilâyeti, Üçüncüsü Bitlis Vilâyeti, Dördüncüsü Elazığ yahut Harput Vilâyeti, merkezi Mâmuretü'l-aziz denilen, Beşincisi Diyarbekir Vilâyeti ve Altıncısı Musul Vilâyetidir”. S. 84-86.

Hüseyin Hüsnü, *Umûmi Coğrafya, Muhtasar Coğrafya-yı Osmâni*, Dersaâdet 1312 /1894.

“Kürdistan kıtası beş vilâyete ayrılmıştır: Erzurum, Van, Bitlis, Mâmuretü'l-aziz (Elazığ), Diyarbekir ve Musul...” S. 66, 67.

Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı, c. I*, Dersaâdet 1313 /1895

“Akçadağ: Malatya Sancağı'nda bir kaza merkezidir, kaza 20000 nüfuslu olup ekser ahâlisi Kürtlerdir.

Anadolu: Anadolu'nun kara kısmı olan doğu bölümünde Rusya sınırı, Kürdistan ve Lazistan dağları vardır.

Ankara: Ankara Vilâyetinde göçebe Kürt kabileleri dahi mevcut olup miktarları haylicedir. Başlıca kabileleri dokuz kısma ayrılmıştır. 1. Rışvan, 2. Şeyh Bizinli, 3. Badillis, 4. Terikiyanlı, 5. Mikaili, 6. Yambekli, 7. Kuybanlı, 8. Seyfanlı ve 9. Atinanlı aşiretleri Haymana cihetinde meskun olup ziraate o kadar önem vermezler, koyun, keçi, sığır, deve ve ester besleyip sürülerle İstanbul ve muhtelif mahallere sevk ederler. S. 37.

Bayezid: Erzurum Vilâyetine bağlı bir sancaktır. Yerli sanayi, Kürt aşiretlerinin tezgah maharetlerinden çıkararak cihanın her köşesinde müteber olan nefis Kürt halı, kilim ve seccadelerinden ibarettir.

Başkale: Van Vilâyetine bağlı Hakkâri Livasının kazası olan Elbak kazasının idare merkezidir. Coğrafi mevkii itibariyle Kürdistan'ın meşhur bir merkezidir.

Behisni: Malatya Sancağı'nın kaza merkezidir. Kazanın arazisi oldukça verimli ise de halkın büyük bir kısmı göçebe Kürtler olduğundan çok istifade olunamamaktadır.

Biredost: Şehrizar Sancağına bağlı İran sınırında büyük bir köyün adıdır. Halkı Kürt olup nüfusu 5000 dir.

Bismil: Kürdistan'da Diyarbekir vilayet ve sancağında ve Dicle'nin sol yanında kurulan bir köyün ismidir.

Bitlis: Anadolu'da ve Kürdistan semtinde bir vilâyet merkezi olan bir şehridir. 12, 15 bin raddesinde bulunan nüfusun 1/3 müslim Kürtlerdir. Hicri tarihin 25. yılında Müslümanların eline geçmiş ve Orta Çağ'da bir Kürt hükümetinin merkezi olup sonra Acemlere intikal etmiştir.

Hakkâri: Van Vilâyetinde bir şehir olup Kürtler yaşarlar. Arazisi dağlık ve taşlıktır. Merkez idaresi Çölemerik'tir.

Haydaranlı: Van bölgesinde göçebe bir aşiretin ismidir. Fertleri bugün Hamidiye Alaylarının bir kısmını teşkil eder.

Hisn-ı Mansur yahut Adıyaman: Malatya Sancağının bir kazasıdır. 25000 den fazla nüfusu vardır. Nüfusun yarısından fazlası Kürt olup, genellikle İslam'dır”. S. 7- 86.

Mehmed Celal, *Coğrafya-yı Umûmi*, Dersaâdet 1313 / 1895.

“Arabistan hariç olmak üzere Asya-yı Osmâni 1233777 kilometre karedir. 1898 yılı Salnâmesine göre 12 milyondan ziyade nüfus vardır. Bunun 12 milyonu Anadolu yarımadası ile Yukarı Cezire'de, 3 milyon Suriye ve Mezopotamya havalisindedir. Mevcut nüfusun yarısından

fazlası Türk olup kalanlar Arap, Kürt, Laz, Çerkez, Rum, Ermeni ve Yahûdi kavimlerinden oluşmuştur. İşte bu muhtelif kavimler umûmen Osmanlı yüce adı altında ittifak ederek birleşik bir millet teşkil etmişlerdir”. S. 184, 185.

Yukarı Cezire’de bulunan vilayetler başlığı ile Erzurum, Van, Bitlis ve Mâmuretü’l-aziz ve Diyarbakir ve Hakkari Vilâyetlerini anlatmıştır”. S. 203, 207.

Menemenlizâde Mehmed Tâhir, *Mükemmel Coğrafya-yı Osmâni*, İstanbul 1316 / 1898.

“Van Vilâyetinin nüfusu 45.0000 kadar olup yarısından fazlası Müslüman, kalanları gayrimüslimdir. Van Vilâyetinde Kürt aşiretleri pek çoktur”. S. 118,

“Mâmuretü’l- aziz Vilâyetinin nüfusu tahminen 47.0000 kadar olup bunun 1/3 den ziyadesi Müslüman, kalanları gayrimüslimdir. Malatya ve Dersim taraflarında Kürt kabileleri ve bazı cihetlerde de Süryâniler vardır”. S. 124.

“Musul Vilâyetine bağlı Şehrizer sancak merkezidir, Kürt kabileleriyle meskun şehirlerin mühimlerindenidir”. S. 127.

Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası, C. III*, İstanbul 1318 / 1900.

“Asya-yı Osmâni Küçük Asya denilen Anadolu yarımadası ile Suriye, el- Cezire, Cezire-i Ulya arazisini, Hicaz ve Yemen kıtalarını kapsar. Osmanlı nüfusu Türk, Tatar, Kürt, Çerkez, Arap, Laz, Rum, Ermeni, Yahudi gibi farklı milletlerden olduğu halde hepsi Osmanlı namı altında birleşmiş ve ittifak etmiş olmakla övünürler”. S. 181, 183.

(Kürt) Dağı, s. 208, Cebel-i Ekrad (Kürt Dağı), S. 305,

“Musul’un Sincar kasabası halkının büyük bir kısmı Yezidi’dir”. S. 352.

“Van Vilâyetinin üçte biri müslim kalanları gayrimüslim olarak takriben 350000 nüfustan ibarettir. Bunların kısmı Kürt’tür Vestan (ahâlisi umumen Kürt’tür) S. 353.

“Siirt ahâlisi Arap ve Kürt lisamı konuşur”. S. 370.

“Diyarbakir Vilâyetinin nüfusu 470.000 kadar tahmin olunmaktadır. Bunların cüz’i miktarı göçebe Kürtlerden ibarettir”. S. 371

Abdurrahman Efendi’nin *Coğrafya-yı Umûmi* adlı eserinin 3. cildi olarak *Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, tarihsiz.

“Yukarı Cezire’de ve Kürdistan dağlarında yağmur mevsimini takiben Diele suyu yükseliş ve inişler yaşar”. S. 128.

“Osmanlı Asya’sının nüfusu 18.000 000 olarak tahmin edilmektedir. Bu nüfus, Türk, Tatar, Kürt, Çerkez, Arap, Laz, Rum, Ermeni ve Yahûdi gibi farklı milletlerden oluştuğu halde cümlesi Osmanlı adı altında ittifak ve ittihat ile övünürler”. S. 183.

“Lübnan dağ silsilesinin kuzey kısmına Cebel-i Ekrad (Kürt dağı)- Cebel-i Nusayri deniyor”. S. 192. “Cebel-i Ekrad namındaki dağlar da Beyrut’la olan sınırı teşkil eder”. S. 206.

“Van Vilâyetinin üçte biri müslim kalanları gayrimüslim olarak takriben 35.0000 nüfustan ibarettir. Bunların bir kısmı Kürt’tür”. S. 353. “Hoşap’ta Kürt keçeleri imal edilir”. S. 357. “Siirt halkı Arapça ve Kürtçe konuşur”. S. 369.

“Diyarbakir Vilâyetinin nüfusu 47.0000 kadar tahmin edilmektedir. Bunların cüzi miktarı göçebe Kürtlerden ibarettir. Diyarbakir şehir merkezinin 30.000 kadarı Müslüman olmak üzere 47.000 civarındadır. Müslüman halkın büyük bir kısmı Türktür”. S. 370, 373.

“Dersim sancağı Kürt aşiretleri ile meskundur”. S. 379.

Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-yı Umûmi*, c. I, dördüncü baskı, Karabad Matbaası, İstanbul 1323 / 1905.

Yazar İran eyaletlerini tanıtırken: “İkincisi Erdelan veya Kürdistan eyaleti olup idare merkezi Kirmanşah’dır” demiştir. S.115.

“Şehrizar, diğer adı ile Kara Çolan Kürt kabileleri içinde mühim bir mevkidir”. 163.

“Van Vilâyeti dağınık bir şekilde yerleşmiştir, dağınık bir takım köylerden ibarettir. Ekseri Kürt aşiretleri ile meskundur”. S. 164.

“Diyarbakir’in eski adı Amed’dir”. s. 167, “Dersim, dağlık bir bölge olup Kürt kabileler meskundur”. S. 168.

Mehmet Tefik, *Coğrafi Askeri Osmâni*, Mayıs 1325 /1907

“Osmanlı Asya’sı, Anadolu, Küçük Asya, Suriye ve Filistin, Kürdistan, el- Cezire ve Irak, Arabistan ve Adalar namıyla altıya ayrılmaktadır”. S. 44.

“Anadolu’nun doğu sınırını Kürdistan sınırlar. El-Cezire, Kürdistan’ın güneyinde ve Fırat ile Dicle arasındaki yerlerdir”. S. 45.

“İran sınırı, Kotur nahiyesi İran’da kalmak üzere bu çayı keserek Kürdistan ile Acemistan yaylasını ayırır”. s. 52.

“Azerbaycan hududu, Urûmiye Gölü etrafındaki vadilerde Türk ve Kürt kabileleri, Ermeni ve Keldâni köyleri, Yahudiler ve Acem memur heyeti karışmıştır. Din ve mezhepler de karışmıştır. Kürtler sünnidir. Diyala Vadisi’ne kadar hudut silsilesi Kürt kabilelerle doludur. Diyala ile Zap arasında kalan yerler ahâlisi Türk, Kürt, Arap unsurlarıyla birçok tarihi eser farklı kavimlerin kalıntısından ve birleşmesinden oluşmuştur”. S. 147.

Mehmet Remzi- Mehmet Vâsıf, *Yeni Coğrafya-yı Osmâni*, İstanbul 1325 /1908.

“Devr-i Sabık’ta (Sultan II. Abdülhamid devri) kitap te’lif etmek, güzel bir eser meydana koymak pek zor idi. Çünkü sansürlerin kadrine uğrayan zavallı eserler bilimsel özelliklerinden uzaklaşan bir harf kitlesi halini alır idi”. S. 7.

“İrk ve taksimi, Osmanlı Devleti’nde nüfus başlıca Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Bulgar, Ulah, Sırp, Rum, Ermeni, Yahûdi ve Kıpti ile sair kavimler vardır. Bunlardan Türkler 109.000 milyon kadar olup, Osmanlı hükümetinin muhtevi olduğu ırkın en çoğudur. Lisanları Osmanlı hükümetinin resmi lisanları olan Osmanlı lisanı olup ekseriyetle topluca Küçük Asya’da bulunurlar. Dicle’nin havzası hayli geniş olup asıl Kürdistan denilen dağlık arazi bu havzaya dâhildir”. S. 310.

“Cezire-i Ulya ve Havalisi diye adlandırdığımız kıtaya eskiden Kürdistan ve Ermenistan denilmiş olduğundan Kürtler ve Ermeniler haklarında mâlumat vermeyi faideden hali görmedik. “Kürtler; eski Cardugueslerin² ahfadı (torunları) gibi telakki (kabül) edilmekte iseler de unsur-u ibtidaiyeye (ilkel) gayr-ı mütecanis (heterojen) bir takım unsur gelip karışmıştır. Zira bu kıta-i cibâliye (dağlık bölge) vaktiyle takibat-ıkanuniye ve diniyeden kurtulmak isteyen bir takım şahısların prensleri

² Kürtlerin ataları olarak kabul edilen Karduklardır.

tarafından tart edilen mülhidlerin (sapık) ve Acem kralları tarafından cevr ve cefa edilen Hristiyanların melce-i (sığınağı) tabiisi idi. Bundan başka birçok Yahûdi esirlerini Nubukadnazar buralara idhal (dâhil) eylemiştir.

Hemen hâli hazırdaki Müslüman Kürtler bu anasır-ı mütecaniseden (homojen) dünyaya gelmiş görünüyorlar. Bunlar sağlam bünyeli, tabiaten muharip, zeki adamlar olup İslam medeniyetine hizmet eden Mısır ve Suriye sultanı Selahaddin Eyyubi gibi birçok ulu kişiler yetiştirmişlerse de hâli hazırda derin bir cehalet içinde hayatlarını sürdürmekte olup maalesef muntazam hayat âdetine malik değillerdir”. s. 312.

“El-Cezire ve Kürdistan’da bulunan mevcut nüfus takriben iki buçuk milyon seviyesindedir. Kilometreye düşen insan sayısı vilâyetlere göre değişmektedir. Müslümanlar mevcut nüfusun 5 / 4’ü Hristiyanlar 5/1’i teşkil etmektedir. Bundan başka Bitlis ve Van vilâyetlerinde takriben 10.000 civarında Yezidi ve birkaç bin Yahûdi mevcuttur. Müslüman nüfusun en mühim uzvu Kürtler olup bundan başka Türklerle bazı Çerkez muhâcirler de vardır. Kürtlerin bir kısmı ziraatla uğraşır ise de ekserisi hayvan beslemeyi ziraata tercih ederler. Sanatları halı imâliyle sınırlıdır. Hayat tarzları ise kanaatkârâne olup yedikleri süten pirinçten, dağlarda toplanan otlardan ibarettir. Eti nadir yerler”. S. 316.

“Halep Sancağının kuzey cihetinde bir miktar Türk, Kürt ve Çerkes ahâli mevcuttur”. S. 459.

Safvet, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafya-yı İktisadisi, İstanbul 1329 /1911.*

“Osmanlı Devleti kadar nüfusu muhtelif cins ve ahâleden oluşan bir devlet yoktur denilse mübalağa edilmiş olmaz. Müslim ve gayrimüslim tebaa farklı cinslere mensuptur ve farklı lisan ile konuşurlar. Osmanlı nüfusu, Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Boşnak, Rum, Ermeni, Bulgar, Ulah, Musevi, Çerkez, Laz, Gürcü, Tatar ve Kıpti gibi farklı kavimler ile Maruni, Nusayri, Dürzi, Keldâni, Süryâni, Nasturiler, Melkitler ve Yâkubilerden oluşmuştur”. S. 24

“Suriye’nin kuzeyinde yani Antep, Kilis, Urfa havâlisiyle Kürdistan’ın ekser cihetlerinde Kürtlerle ve Irak’ta Araplarla karışık bulunur”. S. 26.

Kürtlerin Aslı ve Menşei

“Kürtlerin ne vâkitten beri Kürdistan’da sâkin buldukları tarihçe meçhul ise de eski zamanlarda Kürtlerin buldukları havalide kurulmuş olan Asuriye ve Mediye hükümetleri mevcut olduğu vâkıtte de Kürtlerin dağlarda gezindikleri tarihin cümle-i beyanatındandır.

Yunanlı meşhur yazar Ksenefon bundan 2400 sene evvel Elaziz ve Diyarbekir vilâyetlerinin bulunduğu yerleri Karduk isminde bir kavmin vatan ettiğini beyan ediyor ki bunların Kürt olduklarında şüphe yoktur. Kürtler Anadolu yarımadasının şarkındaki vilâyet ile Yukarı Cezire’de yaşamaktadırlar. Kürtler dahi Ari kavimlerden sayılır olup ne Medyalıların ne de Asurilerin torunları değildir. Kürtler sağlam bünyeli, dinç ve sert adamlardır. Hatta Kürt ismi Farsçada yiğit, kahraman manasınadır. Kürtler gayr-i muntazam bir hayata ve aşiret halinde yaşamağa alışmışlardır. Çoğu gezgincidir, muharip ve kavgacı olan bu kavim ziyadesiyle yağma ve soyguna düşkündür. Tabiaten zeki iseler de maârif nimetinden mahrumdurlar.

Erzurum, Van, Bitlis, Mâmuretü’l-aziz, Musul, Diyarbekir vilâyetlerinde sâkin olan Kürtlerin miktarı hakkında ihtilaf vardır. Gerçi iki buçuk milyon seviyesinde tahmin edilmekte iseler de her halde bundan çok fazla olduklarından şüphe yoktur. Zira Kürtlerin çoğu dağlarda ve meralarda göçebe bir surette hayatlarını sürdürmektedir. Doğumlar ölümlere nispetle fazladır”. S. 35.

“Bu memleketin nüfusunu teşkil eden kavimler ve unsurlar yekdiğeri ile iyi geçinir ve hiç biri siyasi bir emel ve fikir beslemez, siyasi mevcudiyetlerini ittifak ve ittihatla görürlerse ve vatan uğrunda her türlü fedakârlığı yapmaktan çekinmezler tam bir ahenk ve uyum içinde yaşarlar ise o vâkit bu memleket feyiz ve refahtan ve saâdetten ve istikbalden o kadar emin olmak lazım gelir”. S. 47, 48, 49.

Mehmed Celal, *Coğrafya-yı Umûmi*, II. cilt, 3. Baskı, Dersaâdet 1313.

“Halep Vilâyetinde Cebel-i Ekrad (Kürt Dağı) namıyla uzayan dağlar”. S. 90.

İbnü'l-Nüzhet Cevad, Haritalı Musavver Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası, 1329 / 1911.

“Osmanlı milletlerini vücuda getiren kavimlerden Arplar, Arabistan’ı, Kürtler, Kürdistan’ı, Arnavutlar, Arnavutluk’u vatan edinmişlerdir. Türkler, Rumlar, Ermeniler diğer unsurlar sair kavimler arasında karışık ve evlenmiş olarak bulunurlar”. S. 1, 2,

“Kürtler; Kürdistan, Kürtlerin cemiyetle meskun olduğu kıtadır. Kürtler, İran yaylasıyla Anadolu arasında ve Fırat ve Dicle nehirlerinin yüksek havzasını teşkil eden yaylaları vatan edinmiş olup aşiret hayatı sürerler. Medya ve Acem torunu olan Kürtler bugün iki milyonu aşkındırlar. Şecaat ve askerlikle anıldıklarından Osmanlı fetihler çağında bunların itaat dairesine alınmaları iktiza etmekle Çaldıran Zaferini takiben Kürtler İdris-i Bitlisi’nin himmetiyle Osmanlı idaresine geçmişlerdir. Kürtler esmer renkli, gür saçlı, küçük gözlü, sağlam bünyeli bir millettir. Lisanları olan Kürtçe ile konuşurlar. Kürtler, aşiret hayatından lezzet aldıkları cihetle, daima kırlarda kıl çadır altında ömür geçirirler”. S. 4.

“Asya-yı Osmâni tarihi nokta-i nazarileri mevkiilerine nispet tutularak üzerinde meskun olan muhtelif kavimlere nazaran coğrafyaca beş bölüme ayrılmıştır. Beş bölümün isimleri şunlardır:

- 1-Anadolu veya Küçük Asya,
- 2-Kürdistan Ermenistan’la birlikte,
- 3-El- Cezire ve Irak-ı Arap,
- 4-Suriye ve Filistin,
- 5-Arabistan”. S. 20.

“Kürdistan yaylası, Ermenistan yaylasının güneyine doğru genişleyerek yüksekliği 1500 metreyi geçmez. En yüksek dağ silsilesi Karacadağ’dır. “Kürdistan ve havâlisi ahâlisi iki buçuk milyon olup, Kürt, Türk, Ermeni, Süryâni gibi muhtelif kavimlerden oluşmuştur. Kilometreye on üç nüfus isabet eder. Toplam ahâlinin 5/ 4’ü Kürt, Türk, Çerkes olarak Müslüman, Ermeni ve Süryâni olarak kalan 5/1 kısmı da Hristiyandır”. S. 34.

Kürtler

“Eski Karduklarla ecnebilerin birleşmesinden hâsıl olmuş bir kavim olup miktarları sair kavimlerden çok fazladır. Kürtler, cesur, cengâver ve dini hassasiyetleri ile bilinen bir kavim olup, tabiatlarındaki kabalık, sertlik, ekseriya gasp ve yağmaya düşkün olmalarıyla, maârifin memleketlerine layıkıyla idhal olunmamasındandır, bu da devri sâbıkın (Abdülhamit devri) icraatlarından ileri gelmiştir”. S. 35.

İdari taksimatı

“Kürdistan ve Ermenistan kıtası Erzurum, Van, Bidlis, Diyarbakir ve Mâmuretü’l-aziz vilâyetlerine ayrılmıştır. Diyarbakir Vilâyeti Kürdistan yaylasında ve Mezopotamya ile Ermenistan dağları arasından bir ada teşkil eder”. S. 37.

Ebu Salih Bekir Sıdkı Piravâdi, *Millî, Ameli, Vatani, Osmanlı Coğrafyası*, Dersâdet 1332 / 1913.

“Kürtlerin toplu olarak bulunduğu muhit Kürdistan kıtasıdır. Bunlar, Medya ve Acem torunlarıdır. Çaldıran Zaferi’ni takiben İdris-i Bidlisi’nin himmetiyle âdil Osmanlı idaresine girmişlerdir. Osmanlı memleketinin çeşitli şehirlerinde farklı surette bulunurlar. Gayri muntazam bir hayata ülfet etmişlerdir. Aşiret hayatını severler. Cehaletin tam manasıyla buralarda hüküm sürdüğü bazı hallerinden anlaşılır. Vuku bulan kötü ve zararlı hallerin hepsinin cehaletten doğduğu âşikârdır. Yoksa yaratılıştan halkının bünyesi sağlam, zeki adamlar ise de maâriften mahrum bırakılmaları kendilerinden beklenen istifadeyi sonuçsuz bırakmaktadır. Miktarları 2.5 milyon civarında olduğu söyleniyorsa da bu günkü günde üç milyondan fazla bulduklarına şüphe yoktur”. S. 14. 15.

Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafya-i Tabii ve İktisâdisi*, Dersâdet 1333 / 1914.

“Erzurum Yaylası ve Cezire-i Ulya (Yukarı Cezire). Bu yaylalarda yaşayan ahâlinin miktarı iki buçuk milyon kadar olup kilometre başına on üç kişi isabet eder. Milletler (cinsler) itibariyle Kürtler ve Ermeniler ayrılırlar, nüfusun 5/4’ü Müslümandır. Yayla idareten beş vilayete bölünmüştür. Bunlar Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Mâmuretü’l- aziz ve Van vilayetleridir”. S. 73.

“Müslümanların mühim bir kısmını Kürtler meydana getirir. Hristiyanlar, Ermenilerden Süryânilerden ve bir miktar Rumlardan ibarettir. Ermenilerin şehirlerde yaşayanları ticaret ve sanayi ile meşguldür. Kürdistan’da yaşayan Süryâniler 10.000 kadar olup eski Asurluların torunlarıdır”. S. 78, 79.

“Musul Vilâyetinde yaşayan Kürt aşiretlerinden Hemâvend aşireti hırsızlıktan başka bir meslek tanımıyor ancak haramilik ile geçiniyordu. Bu halin önünü almak için Osmanlı hükümeti çok çalıştı, çabaladı. Aşiretlerin birçoğunu itaat altına aldı. Bu mesaiye rağmen Irak’ta bugün bile emniyet kâfi derecede değildir. Bir kere aşiretler ve kabileler arasında daima çatışma mevcuttur. Birbirleri ile savaşır dururlar. Bundan başka tüfenk ve rovelver gibi silahların gücüyle Irak vadilerine ve Şam çöllerine kadar sokulması; memleketin asâyîşi açısından büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Çünkü silahın bu cahil adamların elinde bulunması bir çocuğun elinde bulunması kadar tehlikelidir. Bütün yollarda gençlerden ihtiyarlara kadar herkesin omuzunda bir tüfenk görülüyor”. S. 95.

Safvet, *Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmâni*, IV. Kitap, İstanbul 1337 / 1918.

“Türkiye’nin idari yapısı 1. Dünya Savaşından sonra değişmiş, Coğrafya sadece Anadolu (Türkiye) olarak ele alınmıştır. Türkiye’nin coğrafi bölgeleri ise bu yaklaşıma göre yeniden tanımlanmıştır. Marmara, Batı Anadolu, Güney Anadolu, Merkezi Anadolu, Karadeniz ve Şarki Anadolu / Cezire-i Ulya – Erzurum Havalisi olmak üzere yeni taksimata tabi tutulmuştur. Bu bölgede Kars, Erzurum, Erzincan, Bingöl, Van, Hakkâri, Bitlis, Ergani, Malatya ve Cezire-i Ulya olarak yer almıştır”. S. 85. Şarki Anadolu; Cezire-i Ulya ve Erzurum yaylasını ihtiva eder.

“Kars yaylası, Erzurum’un kuzey doğusuna düşen geniş bir yayladır. Bu yayla Kafkas sıradağları şubeleriyle Doğu Kürdistan dağları arasına yerleşmiş olup, vaktiyle Kars ve Çıldır sancaklarına ayrılmıştı”. S. 152.

“Bayezıd Sancağında sanayi, mahalli Kürt aşiretlerinin el maharetlerinden çıkarak cihanın her köşesinde müteber en iyi ve nefis Kürt halılarıyla kilim ve seccaden ibarettir”. S. 159. Van Vilâyeti çevresinde yaylalar ve meralar çoktur. Kürt aşiretlerinin binlerce koyunlarını beslemeye yeter”. S. 160

Mâmuretü’l- aziz, ahâlinin mühim bir kısmını teşkil eden Kürt aşiretleri koyun gütmekle meşguldürler.” S. 161.

“Dersim mutasarrıflığı, ahâlisinin büyük bir kısmını teşkil eden Kürtler dağlarda ve çadır altında yaşarlar”. S. 162.

“Doğu Kürdistan’daki dağların Ararat Dağından güney doğuya ayrılan kısmı İran dağları ismini alır. İran ile sınır ayırımı teşkil eden Doğu Kürdistan dağlar yüksek olmakla beraber çoğu taşlık ve çıplaktır”. S.163, 164. Batı Kürdistan Doğu Kürdistan kadar yüksek dik ve sarp dağlara sahip olmayıp buranın dağları da mühim olmakla beraber birçok büyük yaylalar ve zengin ormanlar ve güzel meralarla kaplı bir mıntıkadır”. S. 166.

“Ergani halkından olan Kürtler göçebe iseler de son zamanlarda bunlar da kasabalar teşkil ederek göçebeliği bırakmaktadırlar”. S. 168.

Dr. İbrahim Edhem, *Bayezid Vilâyeti, Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası*, İstanbul 1925.

Bayezid Vilâyetinde: “İrk ve din üzerine nüfusun taksimi: İrk itibarıyla kaza merkezlerinde % 5 nispetinde Türk, Eleşkirt, Karaköse, Tutak kaza ve köylerinde nüfusun % 10’nu yine Türk, Iğdır, Kulp kaza ve köylerinde % 60 Türk ve Şii mezhepli, kalanları da Hanefî ve Şâfiî olmak üzere Kürt’tür. Kürtler arasında Hanefî mezhebine mensup pek az olup hemen Umûmiyetle Şâfidirler. Diğer din ve ırk mensupları olan nüfus vilâyetin tekrar ele geçirilmesinden beri mevcut değildir.

Aşiretler, vilâyet nüfusunun % 75 aşiretlerden ibarettir. Kürtlerin hepsi muhtelif aşiretlere mensup olup hepsinin ayrı ayrı kabileleri vardır. Vilâyette mevcut aşiretler: Celali, Haydaranlı - Adamanlı, Zılanlı namıyla üçe ayrılıyor. Celaliler tekrar, Halikanlı, Perikhanlı Sakanlı namıyla üçe ayrılır ve bu kabile de tekrar üçe, dörde ayrılarak bu suretle yüze yakın kabile olurlar. Haydaranlı ve Zılanlı aşiretleri de aynen Celaliler gibi çeşitli kabilelere ayrılmaktadır.

Lisan-ı Umûmi, Türkçe olması lazım gelirken memurların ekseriyetinin yerli bulunmaları ve Kürtçe konuşmaları ve mekteplerin yokluğu dolayısıyla vilâyette Umûmi lisan Türkçe ve Kürtçedir. Hükümet ve mekteplerde resmi lisan tamamen Türkçedir. Iğdır, Kulp kazalarının yerleşimcileri arasında Azeri Türkleri namıyla Türkçe konuşulur. Ve o taraftaki aşiretler dahi Azeri Türkçesi konuşmaktadırlar”. S. 8.

Dr. Şefik Arif, *Urfa Vilâyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimai Vekaleti neşriyatından, Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*, İstanbul 1925.

Urfa nüfusu: “Urfa’nın toplam nüfusu 128.364 dir. Kayıt dışı nüfusta eklenirse 200.000’i geçer. Nüfusun %61’ni Türkler teşkil eder ve büyük çoğunluğu Türk’tür. Halk, Türk, Kürt, Arap, Yahûdi, Süryânî ve Ermeni’den ibarettir. Halkın % 98.5 i Müslüman, % 1.5’ i gayrimüslimdir. Müslüman nüfusun çoğunluğunu Türkler teşkil eder. Kürt nâmı verilen unsur % 22.3, Araplar % 14. 4, Yahûdiler % 6, Süryânîler ve Ermeniler % 9 kadar bulunmaktadır. Bu havalide bulunan Türkler Urfa Vilâyetinin en kadim sâkinleridir. Urfa havalisinde uzun müddet hüküm sürmüşlerdir”. S. 18.

Hamid Sâdi, *İktisâdi Coğrafya*, Ticaret Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1926.

“Türkiye’de Umûmiyetle Kürtçe dediğimiz yekdiğerinden farklı, muhtelif lehçelerle konuşan bir kısım halk vardır ki sırf lisan ayrılığından dolayı bunlara Kürt denilmektedir. Bu kitlenin kavimlerinin mahiyeti hakkında henüz kâfi derece tedkikat yapılmamıştır. Kürtçe Doğu Anadolu’da Bitlis, El-Aziz, Diyarbakir vilâyetlerinde yaygınlaşmıştır. Vaktiyle bu havalide yerleşmiş olan birçok Türkler bir takım siyasi ve sosyal sebepler dolayısıyla Kürtçe öğrenerek aşamalı olarak ana lisanlarını unuttuklarına dair tarihi vesikalara tesadüf edilmektedir. Kürtler arasında antropoloji tedkikatı yapmış

olan Profesör Levşan³ Kürtlerin bilhassa Türklerle fevkalâde karışmış olduklarını, Kürtler arasında Türklerin ırki vasıflarının galip bulunduğunu iddia etmektedir”. S. 80.

Maraşlı Kazancıoğlu Abdulkâdir Sâdi, *Yeni Türkiye Memleket Coğrafyası*, İstanbul 1927- 1928.

“Memleketimizde ayrı dinlere mensup Rum, Ermeni ve Yahudi gibi unsurlar Türklerin himayesinde ve refah içinde yaşadıkları halde daima ayrı kaldılar. Menfaatlerini yabancı, düşman milletlerle birleşmekte gördüler. Halbuki aslen Türk olmayan Müslümanlar ise çok yerde Türklerle karışarak kaynaşmışlardır. Gerek bu kaynaşmayı gerekse memleketin muhtelif mıntıklarındaki Türkler arasındaki dayanışmayı temin eden sebepler tarihi ve coğrafi olmak üzere iki takıma ayrılırlar”. S. 143, 144.

“Vakıa bugün memleketin doğu ve güneydoğu hudutları civarında Kürtler, Arap tesiri altında kalmış Türkler, kuzey doğuda az miktarda Lazlar ve Gürcüler vardır. Güneydoğu hudutlarımızda Arapça, doğuda Kürtçe gibi ecnebi lisanlar konuşulmaktadır. Fakat zaman ve bahusus genç cumhuriyetin serbest idaresi, hürriyetperverane esaslara dayanan teşkilatı, ufak tefek farkları az vâkitle tavsatacak, mevcut dayanışmayı kuvvetlendirerek vatanın en hücre köşelerine kadar genişletecektir.

Şimdiki halde memlekette mevcut olan şive farkları ile yukarıda söylediğimiz birkaç farklı ecnebi lisanın cereyanına rağmen mütecanis (homojen) bir Türk milleti vardır. Muhtelif unsurların ve kanların Türk camiası içinde imtizacı (uyum, karışmak) yeni garp Türk tipini teşkil etmiştir”. S. 145, 146.

Mehmed Besim, *İlk Mekteplerde Coğrafya, (Muallim Kitabı)*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1928.

“Şark ve Güney Doğu Anadolu’nun İsimlendirilmesi, şarktaki iki mıntıkaya verilen isimler çok yenidir. Evveleri, şüphesiz Osmanlı İmparatorluğun kabulü ve Avrupa tesiri ile hatta kendi kitaplarımızda buralara Kürdistan ve Ermenistan denilirdi. Armenie ismi hâlâ Avrupa kitaplarında ve haritalarında görülmektedir. Bu tabiri doğru kabul edemeyiz. Çünkü bir kere bugünkü gerçeklere karşılık gelmiyor”. S. 129, 130.

Mehmed Besim- Cemaleddin Ârif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, IV. sınıf, 927, 928.

“Bu gün memleketimizde aynı lisanı konuşan, aynı dinden olan, kalbi vatanının yükselmesi için çarpan bir tek millet yaşıyor, onlar da Türklerdir. Şarki Anadolu’da yaşayan Kürtleri ayrı saymaya lüzum yoktur. Onlar da memleketin öz evlatlarıdır. Daha fazla çobanlıkla geçinirler. Göçebe halinde yaşarlar”. S. 80, 81.

“Doğu Anadolu’da şehirler pek azdır. Mevcutlarının bir kısmını Ermeni çeteleri baştan başa harap ettiler. Doğu Anadolu halkı Türk ve Kürtlerden oluşur, çoğu köylerde yaşar”. S. 120. Güneydoğu Anadolu’da hâkim olan nüfusu Türk ve Kürtler teşkil eder. Şarktaki dağların üzerinde Nasturiler, Musul civarında Süryâniler Yezidiler gibi ilkel kavimler varsa da bunların miktarı pek azdır”. S. 126.

Safvet, *Yeni Türkiye Coğrafyası, İkinci Kitap*, İstanbul, 1927-1928.

“Türkiye ahâlisini tamamen Türkler teşkil eder. Türkler, son derece savaşı, kahraman, cesur aynı zamanda kanaatkâr ve sabırlı bir unsurdur. Hükümet memuriyetine rağbet edenlerden başkası çiftçilik, sanatkârlık gibi muhtelif işler yapar”. S. 53.

³ Yazıldığı gibi okunmuştur, hakkında her hangi bir bilgi bulunamamıştır.

“Anadolu’nun doğusunda Irak’ın kuzeyinde, Cezire-i Ulya ve Erzurum yaylasında göçebe halinde az miktarda Kürt vardır. Bunlar ekseriyetle aşiret halinde yaşamaktadır. Çobanlık en büyük sanatları olmakla beraber, kilim, halı yaparlar. Bünyeleri kuvvetli ve çeviktir”. S. 54.

GENEL DEĞERLENDİRME

Osmanlıların son elli yılı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk beş yılında yazılan iki yüz civarında kitaptan otuz beş tanesi doğrudan veya dolaylı olarak Kürtlerden söz etmiştir. Kürdistan ismini kullanan ve Kürdistan hakkında ayrıntılı bilgi veren yazar/ kitap sayısı ise yirmi birdir. Yani coğrafya kitaplarının % 10’nu bir şekilde Kürdistan ismini kullanmıştır. Bu rakamlar bize Kürdistan isminin bir eyalet ve bölge olarak bütün Osmanlı coğrafyacıları tarafından kullanılan yaygın bir kullanım / temayül olmadığını ortaya koyar. Buna rağmen Osmanlı coğrafyacılarının Kürdistan ismini kullanmaları göz ardı edilebilecek /görmezden gelinecek bir durum değildir.

Kürdistan isminin kullanımındaki temel yaklaşım sorunu şudur. Osmanlılar bir imparatorluk, imparatorluklar yapısı gereği çok kültürlüdür. Her din, kültür ve etnik grubu kuşatacak bir formül geliştirmiştir. Bu halin tabii sonucu olarak coğrafya kitapları Kürtler hakkında bilgiler vermiş ve Kürdistan ismini rahatlıkla kullanmıştır. Sadece bir iki kitap üzerinde çalışarak Osmanlılar döneminde Kürdistan kullanımının çok yaygın olduğunu iddia etmek ne kadar yanlışsa; Kürdistan yoktur, bunu batılılar uydurmuştur demek aynı oranda yanlıştır.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren artan yenilgiler ve toprak kayıpları Osmanlı yönetimini tedirgin etmiş olmalı ki Osmanlı ülkesinde süekli birlik beraberlik vurgusu yapılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru özellikle II. Abdülhamit döneminde coğrafya (vatan) ve iktidar ilişkisi yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Coğrafya ders kitapları vatan algısı, imparatorluk vatanseverliğini ve mekânsal aidiyeti destekleyici bir siyaset takip etmiştir. Osmanlı Devleti’nde toprakların daralmaya başlaması ile ülkenin coğrafi temsiline verilen önemin artması arasında paralellik görülmektedir. 1902’de Mısır’da çıkan Anadolu dergisinde Anadolu için kullanılan şu hitap çok anlamlı olmalıdır. “Essalâmü aleyk ey mübârek Anadolu, Ey koca Türkeli, merhaba ey sevgili Küçük Asya. Ey mukaddes vatan”.⁴ Bu ruh, bu özlem ve Anadolu’yu kaybetme korkusu bütün coğrafya kitaplarına yansımıştır.

Ders kitabı yazarlarının Kürtler hakkında bilgileri çok azdır. Çünkü XIX. yüzyılın başlarına kadar Kürtler hakkında kayda değer hiçbir şey araştırılmamış ve yazılmamıştır. Henüz Kürtler kendileri hakkında da bir şey bilmemektedir. Dolayısıyla ders kitaplarında yer alan bilgiler genel geçer ve çok yüzeyseldir. Ahmed Rifat Efendi, *Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*’si ve Şemseddin Sami’nin *Kamusu’l- Alam*’daki Kürdistan maddesi en kapsamlı ve tatminkâr bilgilerdir. Ali Saib’in *Coğrafya-yı Mufassal’ı* ve Ahmet Cemal’in *Coğrafya-yı Osmâni* adlı eseri Kürtler hakkında verdiği bilgiler açısından önemlidir. Özellikle Şemseddin Sâmî’nin yazdıklarının önemli bir kısmı bugün bile hâlâ geçerlidir. Ancak o devirde Şemseddin Sami’nin Kürdistan maddesi yeterince dikkat çekmemiş olacak ki verdiği bilgiler ders kitaplarında yeterince yer almamıştır.

Kürtler hakkında ders kitaplarında yer alan bilgiler genellikle şöyledir. Kürtler Osmanlı halkını oluşturan unsurlardan birisidir. Dağlık bölgelerde yaşarlar. Çok misafirperverdirler. Savaşçı ve cesurdur. Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlılara bağlanmışlardır. Osmanlılar döneminde çok önemli siyasi ve ilmi faaliyetleri olmuştur Aşiretler şeklinde, şehirlerin kırsal kesimlerinde ve göçebe olarak yaşarlar. Geçmişte çok başarılı olmuşlarsa da bugün eğitimden mahrum olup cehalete gömülmüş vaziyettedirler.

⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 274.*

Ahmed Rifat Efendi, Ali Saib ve Ahmed Cemal ise Kürtler hakkında daha ayrıntılı ve kapsamlı bilgiler vermişlerdir. Kürtlerin yaşadığı mekan, Kürtlerin etnik kökenleri, kısaca Kürt dili hakkında bilgiler, Kürtlerin sosyal yapısı, Kürt tarihi ve meşhur Kürtlerden ayrıntılı olarak söz etmişlerdir.

SONUÇ

Makalede aktarılan metinler dikkatli bir şekilde okunursa görülür ki coğrafya kitabı yazarları ders kitaplarında Kürtlerin yurdu konusunu üç ayrı şekilde ele almıştır:

- Bir kısım yazarlar Kürtlerden sadece imparatorluğu oluşturan unsurlardan biri olarak söz etmiştir. İmparatorluğu oluşturan unsurlar sırasıyla Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Boşnak, Tatar Ermeni, Rum ve Yahudi şeklinde sıralama yapmış ve bu unsurlardan biri olarak Kürtlerin ismini zikretmiş ve her hangi bir coğrafi mekândan söz etmemiştir.

- Bazı coğrafyacılar ise Kürdistan ismini kullanmamış onun yerine el- Cezire, Cezire-i Ulya (Yukarı Cezire) adını kullanmış ve bu bölgede yaşayan Kürtler hakkında sınırlı ölçüde bilgi vermiştir. Kısaca Kürtler Osmanlı halkını oluşturan unsurlardan birisidir. Dağlık bölgelerde yaşarlar. Çok misafirperverdir, savaşçı ve cesurdurlar. Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlılara bağlanmışlardır. Aşiretler şeklinde, şehirlerin kırsal kesimlerinde göçebe olarak yaşarlar. Geçmişte çok başarılı olmuşlarsa da bugün eğitimden mahrum olup cehalete gömülmüş vaziyettedirler.

- Bir kısım yazarlar ise Osmanlı Asya'sını anlatırken Anadolu'yu merkeze almış, Anadolu'nun sınırlarını tespit ederken Fırat Nehri ölçü almış, Fırat ötesine, Kuzey Irak ve Anadolu'da Kürtlerin yaşadığı bölgelere Kürdistan demiştir. Kürdistan'ı Osmanlı Kürdistan'ı ve İran Kürdistan'ı olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu bölümde Kürdistan ismi hangi anlamda kullanılmış ve nereler kast edilmiş bu noktaya daha yakından bakalım.

Yazarlar Anadolu'nun sınırlarını tespit ederken Kürdistan dağları ismini kullanmıştır. Ahmed Rifat Efendi, "Memleketlerine kendi nâmlarına nisbetle 'Kürdistan' ismi verilir" demiştir. Ahmet Cemal, "Kürdistan; Anadolu'nun doğusunda Acemistan hududuna kadar olan araziye denir" demiştir. İbnü'l-Nüzhet Cevad, "Kürdistan, Kürtlerin cemiyetle meskun olduğu kıtadır" demiştir. Ebu Salih Bekir Sıdkı, "Kürtlerin toplu olarak bulunduğu muhit Kürdistan kıtasıdır" demiştir. M. Besim 1928 yılında, "Evvelleri, şüphesiz Osmanlı İmparatorluğunun kabulü ve Avrupa tesiri ile hatta kendi kitaplarımızda buralara Kürdistan ve Ermenistan denilirdi" diyerek Kürdistan adının kullanımına itiraz etmiştir.

Osmanlı coğrafyacılarında Kürdistan ismi nereleri kapsamış, Kürtler hakkında bilgi olarak ne verilmiş, Kürdistan bölgesinde Kürtler nerelerde yaşamış, genel nüfusa oranları nedir şimdi onlara bakalım. Osmanlı Devleti, Osmanlı Asya'sını ihtiyaca göre vilayetlere ayırmış ve eyalet sayıları ve bağlı sancaklar devamlı olarak değişmiştir. Kürdistan'da vilayet olarak bilinen merkezler ve ona bağlı olan sancak ve kazalar ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir:

Erzurum Vilâyeti, merkez Erzurum ve ona bağlı olan sancak ve kazalar, Erzurum'un ilçeleri (Pasinler, Bayazid (Ağrı) ve bağlı ilçeler, Erzincan, (Kemah, Refâhiye, Tercan) Bayburt ve Kığı...

Van Vilâyeti, Çatak, Gevaş, Adilcevaz, Erciş, Bargiri, Müks.

Bitlis Vilâyeti, Siirt Muş, Ahlat, Hizan, Mutki, Malazgirt, Varto, Sason, Hazro, Garzan, Şirvan, Eruh, Pervari, Çapakçur, Genç, Kulp...

Dersim Vilâyeti, Hozat, Mazgirt...

Mamuretü'l-aziz (Elazığ), Harpût, Eğin, Arabgîr, Malatya, Kahta, Adıyaman...

Diyârbekir Vilâyeti, Palu, Ergani, Mardin, Cizre, Silvan, Lice, Derik, Nusaybin Midyat, Şırnak, Siverek...

Hakkârî Vilâyeti, merkez-i idaresi Elbâk diğer adı Başkale'dir. Meşhur beldesi Çölemerig ve İmâdiye'dir

Mûsul Vilâyeti, Şehrizar, Erbil, Kerkük, Süleymâniye, Akra, Duhok, Zaho, Sincar, İmadiye, Revandiz, Köy Sancak, Ranye...

Halep Vilâyeti ise, Kilis, Antep, Urfa ve Antakya'dan oluşmaktadır.

Vilayetlerin yapısı ve sayısı zaman içinde değişmiştir. Kabaca verdiğimiz vilayetlerdeki Kürtlerin nüfusu, demografisi ve Kürdistan hakkındaki bilgilerin değerlendirilmesine gelince:

Coğrafya kitaplarına göre Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı şehirler şunlardır. Dersim, Bayezid (Ağrı), Van ve Hakkari Kürt şehri özelliği taşıyacak oranda Kürt nüfus yoğunluğuna sahiptir. Bitlis, Diyarbakir, Muş, Siirt, Urfa, Adıyaman ve Mardin çevresinde Kürt, Türk ve Araplar karışık yaşamaktadır. Ayrıca adı geçen şehirlerde o dönemde çok yoğun Türk ve Arap nüfus vardır. Mamuretü'l-aziz (Elazığ) ve Malatya civarında Kürt nüfus daha azdır. Musul Vilâyeti'nde ise Erbil, Süleymaniye, Şehrizar, Dohok, Raniye ve Sincar gibi şehir ve bölgelerde Kürtler yoğundur. Halep, Kilis ve Urfa bölgesi arasında Kürtler mevcuttur. Halep Vilâyeti'nde Kürt nüfusu % 10 civarındadır

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi Kürdistan adıyla bilinen bölgede Dersim, Van, Bayezid ve Hakkari vilayetleri hariç hiçbir şehir veya bölgede Kürtler nüfus çoğunluğunu teşkil etmemektedir. Diyarbakir şehir merkezinde de Kürtler çoğunlukta değildir. Musul Vilâyeti'nde Kürt, Türk ve Araplar karışık yaşamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde düzgün nüfus sayımı olmadığı için Kürt nüfusu hakkında kesin bilgi vermek mümkün değildir. Kürtlerin adı geçtiği ve Kürt şehirleri olarak bilinen bölgelerde bile Kürtler şehirlerin dışında / özellikle kırsal bölgelerde göçebe olarak yaşamaktadır. Zaten göçebe toplumun gerçek nüfusunu tespit etmek mümkün değildir.

1841 yılında Osmanlı Devleti Kürdistan eyaletini kurmuştur. Yönetimi kolaylaştırmak için kurulan bu eyalet, yönetimde kolaylığı sağlamadığı için kaldırılmıştır. Osmanlılar döneminde de Kürdistan etnik bir bölge, Kürtlerin vatanı gibi bir anlam taşımamıştır.

Osmanlılar döneminde Kürdistan isminin eyalet, vilayet veya coğrafi bölge anlamında kullanılması bu bölgenin tamamının Kürt yurdu olduğu anlamına gelmemektedir. Şemseddin Sâmî'de Kürdistan konusunu açıklarken "Kürdistan adının mülki ve idari anlamda kullanıldığını" ifade etmiştir.

Bir başka önemli husus da Osmanlılar döneminde millet, din anlamına kullanılmıştır. Osmanlılara göre iman milleti, küfür milleti olmak üzere iki millet vardır. Bu sisteme millet sistemi adı verilmiştir. Nüfus tespitinde de aynı mantıkla hareket edilmiştir. Halkın daha çok müslim veya gayrimüslim oluşuna dikkat edilmiştir. Dolayısıyla Türk, Kürt ve Arap nüfus miktarını kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Halk ise sadece Müslüman olduğunun farkındadır, özellikle Ermeni milliyetçilerinin saldırganlığı müslim gayrimüslim ilişkilerini çatışmanın eşğine getirmiştir.

Kürdistan coğrafi bir bölge ve idari bir taksimattır. Bugün Kürdistan'la ilgili olarak yapılan yorumlar tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Tarihsel gerçekliğinden kopuk olarak yapılan yorum ve yaklaşımlar spekülasyondan ibarettir. Bu konuda yapılan bir başka yaklaşım hatası da Kürt nüfusun mevcut dağılımından hareketle geçmişe doğru yapılan genellemelerdir. Halbuki Kürtlerin daha geniş

bölgelere yerleşmesi ve yayılması Ermeni tehcirinden sonradır. Ermenilerin boşalttığı topraklara Kürtlerin yerleşmesi sonucu mevcut demografik durum ortaya çıkmıştır.

Şöyle ki; 1. Dünya Savaşında Basra'dan Ermenistan'a kadar olan bölgede Rus, Ermeni, İran ve Osmanlı Devleti'nin savaşlarından Kürtler büyük zarar görmüştür. Savaşdaki ölümler, Ermeni çetelerin baskınları, açlık, salgın hastalıklar ve sürgünler esnasında Kürt halkından yüz binlerce insan ölmüştür. Ancak savaş devam ederken Ermeni tehcirinin gerçekleşmesi en çok Kürtlerin işine yaramıştır. Yurtlarından çıkarılan veya Ermenistan'a göç eden Ermenilerin yurtlarına Kürtler yerleşmiş, mal ve zenginliklerine el koymuşlardır. Ermeni tehcirinden sonra Kürtlerin yaşadığı alan genişlemiş ve Kürtler kendilerine yeni yaşama alanları açmışlardır. Kürtler, Kürtlere ait olmayan yeni coğrafyalara yayılmıştır.

Doğrusu Kürt şehri olarak bilinen/ kabul edilen hiçbir şehrin kurucusu da Kürtler değildir. Süleymaniye şehri hariç uygarlık tarihlerinde Kürtlerin şehir kurduğuna dair bir örnek yoktur. Kürtler hep başkalarının kurduğu şehirleri ele geçirmiş ve yerleşmiştir. Malum Kürt nüfusu çok hızlı arttığı ve kırsalda yaşayan aşiretler iskan edildiği için Kürtler yeni şehir, kasaba ve köylerde çoğunluğu sağlamıştır. Kürtler tarihinde ilk defa XX. yüzyılın başında bu kadar geniş bir sahaya yayılmış ve nüfusları bu kadar çok artmıştır. Bugün Kürtlerin yaşadığı şehirlerin geçmişte de Kürt olduğu iddiasının tarihi hiçbir temeli yoktur.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise ders kitaplarından Kürdistan ismi kademeli olarak çıkarılmış, kısa bir süre Yukarı Cezire ismi kullanılmış, sonra bugünkü Türkiye için bir süre daha Anadolu ismi kullanılmıştır. Anadolu coğrafi bölgelere ayrılarak Osmanlılar devrinde bazı yazarlar tarafından Kürdistan olarak gösterilen bölge Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu olarak tanıtılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Efendi, *Coğrafya-yı Umûmi*, c. III, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, İstanbul tarihsiz.
- Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-yı Umûmi*, c. I, Karabad Matbaası, İstanbul 1323 / 1905.
- Ahmet Cemal, *Coğrafya-yı Osmâni*, İstanbul 1311 / 1893.
- Ahmed Cevad, *Mâlumatı'l- Kâfiye fi- Memâliki'l- Osmâniye*, İstanbul 1289 / 1872.
- Ahmed Hamdi, *Usûl-i Coğrafya-yı Sağır*, İstanbul 1301/ 1883.
- Ahmed Rifat Efendi, *Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafıyye*, İstanbul 1299/1881.
- Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, c. I, Dersâadet 1313 /1895.
- Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufassal, Memâlik-i Devlet-i Osmâniye*, Kostantiniyye 1304 / 1886.
- Ali Tefvik, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası* c. III, İstanbul 1318 / 1900.
- İbrahim Edhem, *Bayezid Vilâyeti, Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası*, İstanbul 1925.
- Ebu Salih Bekir Sıdkı Piravadi, *Millî, Amelî, Vatani, Osmanlı Coğrafyası*, Dersâadet 1332 / 1913.
- Enderûnî Hafız Abdullatif Efendi, *Zübdeti'l- Coğrafya*, İstanbul 1289 /1872.
- Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafya-i Tabii ve İktisâdisi*, Dersâadet 1333 / 1914.
- Hamid Sâdi, *İktisâdi Coğrafya*, Ticaret Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1926.
- Hüseyin Hüsnü, *İcmal-i Coğrafya (Malumât-ı Umûmiye)*, İstanbul 1300 / 1882
- Hüseyin Hüsnü, *Taksimât-ı Devli ve Müstağmiratı Millî Hâvi Umûmi Coğrafya- (Muhtasar Coğrafya-yı Osmâni)* Dersâadet 1312 / 1894.

- Hüseyin Hüsnü, *Umûmi Coğrafya, Muhtasar Coğrafya-yı Osmâni*, Dersaâdet 1312 /1894.
- Hüsrev, *Memâlik-i Osmâniye'nin Coğrafya-yı Ticârisi*, İstanbul 1302 /1884.
- İbnü'l-Nüzhet Cevad, Haritalı *Musavver Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası*, 1329 / 1911.
- İbrahim Edhem, *Bayezid Vilâyeti, Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası*, İstanbul 1925.
- Jan Lapir, *Muhtasar Coğrafya-yı Osmâni*, Mütercimler M. Zeki - M. Kazım, Kostantiniyye 1304 /1886.
- Maraşlı Kazancıoğlu Abdulkâdir Sâdi, *Yeni Türkiye Memleket Coğrafyası*, İstanbul 1927- 1928.
- Mardin, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Mehmed Bedreddin, *Telhîs-i Coğrafya*, İstanbul 1304/1887.
- Mehmed Besim, *İlk Mekteplerde Coğrafya, (Muallim Kitabı)*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1928.
- Mehmed Besim- Cemaleddin Ârif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, IV. sınıf, 927, 928.
- Mehmed Celal, *Coğrafya-yı Umûmi*, Dersaâdet 1313 / 1895.
- Mehmed Celal, *Coğrafya-yı Umûmi*, II. cilt, 3. Baskı, Dersaâdet 1313 /1895.
- Mehmet Remzi- Mehmet Vâsıf, *Yeni Coğrafya-yı Osmâni*, İstanbul 1325 /1908.
- Mehmet Tevfik, *Coğrafi Askeri Osmâni*, Mayıs 1325 /1907.
- Menemenlizâde Mehmed Tâhir, *Mükemmel Coğrafya-yı Osmâni*, İstanbul 1316 / 1898
- Muhammed Reşad, *Kitabu'd- Durûsu Coğrafiyye*, Birinci baskı, Bulak, Mısır,1889.
- Safvet, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafya-yı İktisâdisi*, İstanbul 1329 /1911.
- Safvet, *Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-yı Osmâni*, IV. Kitap, İstanbul 1337 / 1918.
- Safvet, *Yeni Türkiye Coğrafyası, İkinci Kitap*, İstanbul, 1927-1928.
- Şefik Ârif, *Urfa Vilâyeti*, Türkiye Cumhuriyeti, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimai Vekaleti neşriyatından, *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*, İstanbul 1925.